

"אם אני נמושה אתה נפולת": הסכסוך בין יצחק רבין לשמעון פרס, סיקורו העיתונאי והשפעתו על תוצאות הבחירות לכנסת התשיעית ב-1977

ערן אלדר

סיבות חברתיות, כלכליות וביטחוניות הביאו במאי 1977 לקריסתה של ההגמוניה השלטונית של מפלגת העבודה, ממשיכת דרכה של מפא"י ההיסטורית.¹ בבחירות לכנסת התשיעית ספגה מפלגת העבודה מפלה צורבת ונרחקה אל ספסלי האופוזיציה כאשר מנחם בגין בראשות הליכוד הועלה למעלת ראש הממשלה. אחת הסיבות למפלתה של מפלגת הפועלים הוותיקה הייתה הסכסוכים הפנימיים החריפים הבלתי פוסקים בתוך המפלגה, שבין היתר שיתקו את המנגנון שלה והבאישו את ריחה בעיני הציבור הישראלי, סכסוכים שנמשכו מראשית שנות השישים ועד ערב הבחירות הגורליות. בשנות השבעים בלט במיוחד הסכסוך בין שמעון פרס ליצחק רבין, שביקשו להמשיך את דרכם של המייסדים בצמרת המפלגה. סכסוך זה, ששורשיו עוד בשנות החמישים, סוקר בכלי התקשורת בישראל, בעיקר בעיתונות הכתובה, והייתה לכך השפעה על מעמדה של המפלגה ועל יכולתה להמשיך להוביל במערכת הפוליטית הישראלית. מאמר זה עוסק בשורשי הסכסוך, במהותו, באופן סיקורו בתקשורת הישראלית ובהשפעתו על תוצאת הבחירות במאי 1977.

תחילת הסכסוך בשנות החמישים, כאשר רבין ופרס החלו מפלסים דרכם אל צמרת המנהיגות הביטחונית בישראל. בסוף דצמבר 1953 זכו שניהם בקידום משמעותי, האחד במסלול האזרחי והשני במסלול הצבאי: הממשלה אישרה את מינויו של שמעון פרס למנכ"ל משרד הביטחון, ויצחק רבין נתמנה על ידי הרמטכ"ל הנכנס, משה דיין, לראש אגף הדרכה בצה"ל. באפריל 1959 מונה רבין לתפקיד ראש אגף המבצעים וב-1961 לסגן הרמטכ"ל. שמעון פרס מונה בדצמבר 1959 לסגן שר הביטחון ובתקופת כהונתו פיתחה ישראל את "שביט 2", רקטה ששימשה בעיקר לצורכי הרתעה מול מצרים, כמהלך של מלחמה פסיכולוגית.

העיתונאי אורי דן, שליווה את השניים שנים רבות, טען כי הוויכוחים ביניהם בתקופה זו "לא יצאו החוצה" משום שפרסומם נחסם על ידי הצנזורה הצבאית החמורה, "אולם הם נסוכו על נושאים ענייניים, מקצועיים, צבאיים וסביב בעיות אישיות".² דן טען כי כאשר היו ויכוחים על רכש צוללות או ציוד עבור חיל האוויר, מצאו עצמם פרס ורבין

רבין ופרס, ינואר 1963. צילום: משה פרידן, לע"מ

לא אחת בעמדות מנוגדות כאשר כל אחד מהם מנסה לרתום את הרמטכ"ל או את מפקד חיל האוויר. שמעון פרס ביקש לעודד את היחסים עם צרפת, שם רקם קשרים עם הצמרת הביטחונית, ואילו רבין גרס שיש לפתח אוריינטציה אמריקנית. בינואר 1963 כמעט הצליח שמעון פרס לטרפד את מינויו של רבין לרמטכ"ל כשטען באוזני ראש הממשלה בן-גוריון כי רבין "הססן" וכי במינויו לתפקיד הצבאי הרם "מוסרים הצבא לידי ארגון מפלגתי"³. בן-גוריון, כך על פי הביוגרף שלו מיכאל בר-זווה, חיבב את רבין עוד מימי מלחמת העצמאות והיו שטענו כי יחסו הושפע מחברותו עם הוריו, נחמיה ורוזה רבין.⁴ פרישתו של בן-גוריון ביוני 1963 וכהונתו של לוי אשכול כראש הממשלה חיזקו את מעמדו הצבאי והפוליטי של רבין והוא מצא שפה משותפת עם אשכול בכל עניין שבו היה חלוק עם פרס. בפיצול מפא"י בשנת 1965, כאשר בן-גוריון ותומכיו בני הדור הצעיר של המפלגה, ובהם פרס ומשה דיין, הקימו את רפ"י, מצא עצמו רבין מזוהה פוליטית עם אשכול. מצב זה העמיק את התהום הפעורה בין רבין ופרס. צבי דינשטיין, שהחליף את פרס בתפקיד סגן שר הביטחון משנת 1966, ואשכול, היו חסרי ניסיון בתחום הביטחון ונשענו על רבין שהפך למעשה לשר הביטחון בפועל.

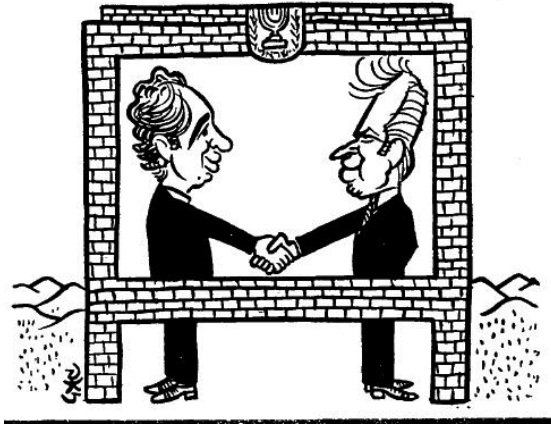
מה היה מקור היחסים המשובשים בין רבין לפרס? היו כמה גורמים טבעיים למתיחות זו. עם כינון ממשלת רבין בשנת 1974 נוצר לראשונה מצב בישראל שבו ראש הממשלה הוא איש צבא לשעבר, בעל ותק וניסיון עשיר ומעמד סמכותי בתחום זה, בעוד שר הביטחון פרס הוא אזרח, שניסיונו רב במערכת הביטחון, אך בעיקר בהיבטים המשקי והאזרחי. רבין העדיף להפקיד את תיק הביטחון בידי יגאל אלון ואת תיק החוץ בידי פרס, אולם פרס וחיבת רפ"י התנגדו לכך, ובלי רפ"י אי-אפשר היה להרכיב ממשלה.⁵

רבין, פרס ויגאל אלון, ספטמבר 1974. צילום: יעקב סער, לע"מ

מקור שני למתיחות היה הפער הקטן בתוצאות ההצבעה בין השניים בהתמודדות על ראשות הממשלה. החשש מפני התמודדות מחדשת היה נעלם לו הצליח רבין ליצור לעצמו מעמד בלתי מעורער כראש המפלגה, אולם הדבר לא עלה בידו. מקור נוסף למתיחות נבע מחילוקי דעות בין רבין לפרס בשאלת השטחים שכבש צה"ל במלחמת ששת הימים. רבין תמך בעקרון הפשרה הטריטוריאלית עם ירדן על פי עקרונות "תוכנית אלון"⁶; פרס, שהיה ניצי ממנו, תמך בגישת "הפשרה הפונקציונלית"⁷, שדגלה בהתנחלות יהודית בגב ההר.⁸ רבין אף טען כי פרס פעל בניגוד למדיניות הממשלה שבה כיהן, בעודו התנחלות בכל מקום.⁹

את היחסים העכורים ביניהם תיאר רבין לימים בספרו האוטוביוגרפי **פנקס שירות**. על פי רבין, יחסיהם עלו על שרטון כבר בשלב מוקדם של ההיכרות ביניהם ובשנת 1974, כשפרשה גולדה מראשות הממשלה, כך סיפר רבין, ביקש ממנו פרס, בעת פגישה לארוחת צוהריים במסעדה ירושלמית, "הסכם ג'נטלמני" להתמודדות הוגנת שיקבע כי מי שינצח – השני יקבל את ההכרעה ויפעל בכפיפות לו. רבין, שהסכים לכך, כתב: "כבר אז הכרתי את פרס, את אופיו ואת תכונותיו. לא האמנתי לאף מילה אחת שלו. היה מנוי וגמור אתי, שאם פרס יבחר לראשות הממשלה – כף רגלי לא תדרוך על מפתנה"¹⁰. בפרק אחר בספר, שנקרא "סכסוכים בצמרת", כתב רבין כי פרס – וכינה אותו בשם שילוה אותו אחר כך שנים רבות, "חתרן בלתי נלאה" – מיום שהפסיד בהתמודדות הראשונה איתו על ראשות הממשלה באפריל 1974, היה מנוי וגמור כי הוא וראשות הממשלה ראויים זה לזה ואין להפריד. על פי רבין, הנחת היסוד של פרס הייתה כי בינו ובין ראשות הממשלה קיים מחסום אחד בלבד והוא יצחק רבין – שהרי שלטונו

מעריב, 21 במאי 1976

של המערך גם כך מובטח. "רי לו, איפוא, לסלק אותי מדרכו ולהישבע אמונים כראש הממשלה מעל לדוכן הרם של הכנסת", כתב רבין בספרו, שגרם אי נחת רבה ליריבו.¹¹ דב גולדשטיין, שחיבר עם רבין את הספר פנקס שירות, קבע לימים כי אם שמעון פרס נטר לרבין, הרי שיחסו של רבין לפרס היה בבחינת "שנאה מטורפת".¹² רבים מחברי המפלגה, גם תומכי רבין, ראו בספר ובתוכנו, כמו גם ביריבות בין השניים, מקל בגלגלי המפלגה. ב-12 באוגוסט 1979, כשנתיים לאחר המהפך הפוליטי וזמן מה לפני פרסום הספר כשרק כמה קטעים ממנו פורסמו בטלוויזיה, ושטלטל את המפלגה ובעיקר הזיק לה, נערך דיון בעניינו בישיבת לשכת מפלגת העבודה. רבין ופרס היו נוכחים והמתחות הייתה גדולה. "אינני רואה מקום לדיון על זכותו של חבר לכתוב את אשר הוא חושב ומרגיש לנכון", קבע רבין בפתח הישיבה.¹³ "אנו איננו זקוקים לאישורך על מה לדון", ענה לו פרס בהתרסה וקבע: "אי אפשר להתעלם שנוצר מצב פוליטי חדש".¹⁴ משה ברעם, שר העבודה לשעבר בממשלת רבין, אמר בישיבה לרבין כי "אמרת שהאמת צריכה להאמר. עם האמת אפשר להחריב הרבה [...] עשית דבר אשר ערער את שיווי המשקל שלנו".¹⁵ אהרן ידלין, שר החינוך לשעבר, טען כי "נושא הדיון הוא איך לכבוש את יצר ההתאבדות שתוקף אותנו מירי פעם [...] קיבלנו את העונש ההיסטורי".¹⁶ הוסיף חבר הכנסת משה שחל, לימים שר האנרגיה והתשתית: "לא רק נפשו של הציבור קצה בוויכוח האישי המתמשך הזה, גם רבים בתוך המפלגה לא מעוניינים בהמשך הוויכוח".¹⁷ במסלול ההתנגשות בין השניים היו לא מעט אירועים; הבולט שבהם היה מינויו של אריק שרון בשנת 1975 ליועצו הביטחוני של ראש הממשלה, שהתפרש כמעין הבעת אי אמון בשר הביטחון וברמטכ"ל. מאז היו עליות ומורדות ביחסי השניים והמפסידה העיקרית מכך הייתה מפלגת העבודה. מערכת היחסים המעורערת לא הוסיפה לתדמיתה של מפלגת השלטון והחלו נשמעים קולות, גם בין נאמני המפלגה, שסברו כי מוטב למפלגה להתאוויר ולהתרענן על ספסלי האופוזיציה. הליכוד ביקש לנצל רגע שפל

פרס ורבין בתרגיל של חיל השריון בסיני, יולי 1976. צילום: יעקב סער, לע"מ

זה של מפלגת העבודה, וחבר הכנסת משה נסים העלה ב-13 במאי 1976 הצעה לדיון בסדר יומה של הכנסת בעניין תפקודה של הממשלה נוכח היחסים בין ראש הממשלה לשר הביטחון. ההצעה נדחתה.

יריבות זו בין האישים העיקה בשנים 1974–1977 יותר מכול על המפלגה, שסבלה גם מחוליים אחרים, ובהם משבר תקציבי עמוק ואובדן דרך אידיאולוגית. בעקבות שיחת הפיוס בין השניים במאי 1976 קטנה הלהבה, אולם גם במפלגה וגם מחוץ לה הרושם הכללי היה שהקונפליקט בין שני האישים הוא כה עמוק, עד שאין מקום לדיבורים על יישובו המוחלט, כי אם לכל היותר על ציננו הזמני. “זאת אינה מחלוקת בין שניים. זוהי מחלוקת הקורעת את לבה ונשמתה של מפלגת העבודה”, קבע חבר הכנסת יצחק בן-אהרן.¹⁸ “זהו סכסוך ששורשיו הרבה יותר עמוקים מן הנראה לעין [...] אני חווה התדרדרות גדולה יותר באמינותה של המפלגה בעם וגם בקרב חברי הממשלה עצמם. זוהי התדרדרות העשויה בהחלט לסכן את מעמדה של המפלגה בבחירות הבאות”, קבע חבר הכנסת מרדכי בן פורת. הוא אף טען כי סכסוכי העבר במפלגה מעולם לא הגיעו לממדים כאלה וכי חלק מהאשמה מוטלת על כתפי התקשורת המנגישה ומעצימה את היריבות: “היו בהחלט דברים מעולם, אבל תרבות הוויכוח היתה אחרת. בעבר נטו הסכסוכים להישאר במסגרות מצומצמות בין אישים שמטרתם היתה אחת ויחידה: הגשמת אידיאולוגיה מסויימת לטובת המדינה. לא היו מעורבים בסכסוכים עיתונים וכלי תקשורת [...] היום כל אלה מעורבים בסכסוך והם מנפחים אותו איש-איש לפני נטיית לבו. הסכסוך היום הופך לנחלת העולם. זה החמור שבתופעה”.¹⁹ חבר הכנסת יוסי שריד טען כי לדעתו הסכסוך “איננו אלא יריבות אישית המנסה לשוות לעצמה

אופי של חילוקי דעות מהותיים", ואילו ד"ר אהוד שפרינצק מהחוג למדעי המדינה באוניברסיטה העברית קבע כי "המפלגה צריכה להיות מודאגת מאוד" מכמה סיבות, שהעיקרית שבהן היא ערעור המעמד הציבורי כתוצאה מהקונפליקט האישי הפתוח בין שני מנהיגי הבכירים. לכן למפלגת העבודה צריך להיות עניין בכיבוי השריפה מהר ככל האפשר ובסילוק הנושא מהכותרות הראשיות.²⁰ גם הפעולה הצבאית המרשימה באנטבה ביולי 1976, שבמהלכה שחרר צה"ל למעלה ממאה נוסעים ואנשי צוות ישראלים וזרים שנחטפו בידי מחבלים במטוס אייר פראנס שעשה את דרכו מתל אביב לפריז דרך אתונה, הפכה לחלק מהסכסוך בין רבין לפרס. עוזריהם של השניים התנצחו בפומבי מי משני המנהיגים יזם את הפעולה ומי נתן את ההוראה האחרונה לביצועה.²¹ רבין החל אז להשמיע את הטיעון, וחזר עליו בספרו האוטוביוגרפי, שחלקו של פרס במבצע הנועז היה שולי, אפילו מפריע. באותו שלב אמר פרס לשר התחבורה ומקורבו גד יעקבי כי ברור לו שהיחסים עם רבין הגיעו לפרשת דרכים. "לא אוכל להיות חבר בממשלה שבראשה עומד רבין", אמר.²² בישיבה בעניין האוטוביוגרפיה של רבין בשנת 1979 התייחס שר המשפטים לשעבר, חיים צדוק, לעניין אנטבה וטען כי "שמעון היה מהרגע הראשון הדוחף למבצע הצבאי. יצחק היה המכביד, הבולם, המקשה קושיות חמורות".²³

הסיקור התקשורתי של הסכסוך בין יצחק רבין לשמעון פרס היה שונה מסיקור פרשיות פוליטיות אחרות, מפני שכלל יצרים אישיים ומאבק בין-אישי חריף ובלתי מתפשר בסגנון שהפוליטיקה הישראלית לא הכירה קודם לכן. היו קודם לכן עוד סכסוכים חריפים בין פוליטיקאים, למשל הקונפליקט בין בן-גוריון לפנחס לבון, בין בן-גוריון למשה שרת ובין בן-גוריון ללוי אשכול וגולדה מאיר.²⁴ אולם דור המנהיגים החדש שתפס את צמרת ההנהגה ונטל מידי המייסדים את הגה השלטון, הושפע מהפוליטיקה העולמית, ויריבויות פוליטיות שהוגדרו עד סוף שנות השישים כקונפליקטים בעלי נופך אידיאולוגי הפכו מאמצע שנות השבעים לקונפליקטים אישיים, למלחמות אגו וכבוד. העיתונים היומיים, בהם מעריב, ידיעות אחרונות ודבר עסקו בפרשה בשני מישורים במקביל. האחד, במישור הרציני, כסכסוך פוליטי רב השפעה ומשמעות שיש לו גם זיקה מפלגתית וגם כלל-ציבורית ותוצאותיו עשויות להשפיע על הנעשה במדינה. משום כך זכה הסכסוך לכותרות גדולות בעיתונות היומית ולפרשנות פוליטית בהתאם. השני, במישור הרכילותי-סאטירי, כמעין אירוע משני בחשיבותו, קוריוזי במשמעותו, שההתייחסות אליו היא גם ביקורתית-סאטירית וגם מבודחת. יחסי הגומלין בין המערכת התקשורתית לפוליטית הם טעונים ורוויי מתח מעצם טבעם,²⁵ ובשל אופיו הדמוקרטי של המשטר בישראל יכולים היו העיתונים היומיים לקחת את הסכסוך לכיוונים שונים, לעיתים מנוגדים, ולדרווח עליו פעם כעל חדשות אקטואליה רבות השפעה ופעם כאירוע משני נלעג, שמציג את ההנהגה הישראלית בעליבותה.

ממשלת רבין הראשונה: “מתלהטים היצרים”

אחוזי ההצבעה בבחירות לכנסת השמינית שהתקיימו ב־31 בדצמבר 1973, כחודשיים לאחר מלחמת יום הכיפורים, היו גבוהים במיוחד. נתברו ההנחות שהובעו בשלבים השונים של מערכת הבחירות, כאילו מבוכת הציבור בעקבות המלחמה תגרום להימנעות המונית מהצבעה. מספר בעלי זכות הבחירה בבחירות לכנסת השמינית עמד על 2,037,475 מצביעים.²⁶ מספר המצביעים בפועל היה 1,601,098, כלומר כ־78.5 אחוז מכלל בעלי זכות הבחירה. אחוז החסימה עמד על 15,668 קולות. 21 רשימות הציגו מועמדותן לכנסת, מהן לא עברו את אחוז החסימה 11 רשימות. הרשימות שזכו במקום בכנסת היו: המערך (מפלגת העבודה הישראלית ומפלגת הפועלים המאוחדת, 51 מנדטים), הליכוד (גח”ל, הרשימה הממלכתית, המרכז החופשי ופעילי ארץ ישראל השלמה, 39 מנדטים), המפד”ל (החזית הדתית הלאומית, עשרה מנדטים), החזית הדתית התורנית (חמישה מנדטים), הרשימה הקומוניסטית החדשה (ארבעה מנדטים), ליברלים עצמאיים (ארבעה מנדטים), התנועה לזכויות האזרח (שלושה מנדטים), רשימה ערבית לכדואים וכפרים (מנדט אחד), רשימת קידמה ופיתוח (מנדט אחד), מוקד (מנדט אחד). בבחירות לכנסת השביעית שהתקיימו באוקטובר 1969 קיבל המערך 56 מנדטים ואילו גח”ל, שעתה הפך למפלגת הליכוד יחד עם רשימות אחרות קיבל, 26 מנדטים.

תוצאות הבחירות הדליקו נורה אדומה בצמרת המפלגה. ב־31 בינואר 1974 נערכה ישיבת מרכז מפלגת העבודה ובה סוכמו תוצאות הבחירות לכנסת השמינית והמשא ומתן הקואליציוני שבא בעקבותיהן. מזכיר מפלגת העבודה, אהרן ידלין, פתח את הישיבה וקבע כי “יצאנו ממערכת בחירות זו בשלום. אבל השאלה של עתיד ההגמוניה הפועלית במדינה עומדת בפנינו בכל חריפותה ואנו מצווים לאזור אומץ כדי להפיק לקחים”. המפלגה שילמה בבחירות אלה “עבור שגיאות שבוודאי עשינו בכל תחומי החברה” ושגם מלחמת יום הכיפורים השפיעה על החלטת הבחור, אולם חלק מהאשמה מוטל על כתפי חברי המפלגה בשל המחלוקת הפנימיות. “אנחנו גם שילמנו ומשלמים בגלל היריבות הפנימית המיותרת”, קבע ידלין והוסיף: “מוכרחים להיות בתוכנו חילוקי דעות וחילוקי דעות נוקבים גם בשאלות מדיניות, גם בשאלות כלכליות-סוציאליות ובוודאי גם לגבי סדרי החיים הפנימיים ואני אינני מצפה ליחסי חברות אידיאליים”, אולם אז סייג את דבריו וטען כי “דרושה פרופורציה סבירה ונסבלת [...] ואנחנו איבדנו את הפרופורציה הזאת. הפסקנו לנהל ויכוח עם יריבים ואנחנו מנהלים ויכוח רק עם עצמנו [...] צריך להסיר מעל חיי המפלגה כל רמז לפילוג ולהתפצלות. אסור שאיחודנו יהיה איחוד על תנאי”.²⁷ ב־10 במאוס 1974 כתבה גולדה לנשיא זלמן שזר כי בהתאם לחוק יסוד הממשלה, ובעקבות המשימה שהטיל עליה ב־30 בינואר להרכיב ממשלה, היא מודיעה לו כי הרכיבה ממשלה.²⁸ ההסכם הקואליציוני נחתם באותו יום בין המערך, המפלגה הדתית לאומית והמפלגה הליברלית העצמאית. הממשלה החדשה דמתה בהרכבה המפלגתי לזו שקדמה לה, אולם היו שינויי אישים ניכרים. בממשלה זו כיהנו לראשונה כנציגי מפלגת

העבודה יצחק רבין בתפקיד שר העבודה, אהרן יריב בתפקיד שר התחבורה, חיים צדוק בתפקיד שר המשפטים, יהושע רבינוביץ בתפקיד שר השיכון ואהרן אוזן בתפקיד שר החקלאות. אשר לגולדה מאיר, אבא אבן, משה דיין, פנחס ספיר, ישראל גלילי ויגאל אלון, הם חזרו לכהן בממשלה החדשה באותם תפקידים שכיחנו בהם בממשלה הקודמת. עובדה זו יצרה בציבור תחושה שמפלגת העבודה לא הסיקה מסקנות של ממש ממחדל המלחמה; הדבר בא לידי ביטוי בהמשך הפגנות המחאה נגד הממשלה, שלא פסקו. ואכן הייתה זו הממשלה קצרת הימים ביותר בתולדות המדינה. ב-1 באפריל הגישה ועדת אגרנט, שבחנה את כשלי מלחמת יום הכיפורים, את הדו"ח הראשון שלה. הדרג הצבאי, ובראשו הרמטכ"ל דוד אלעזר, נמצא אחראי למחדלי המלחמה. גולדה זכתה לשבחים ובהתנהלותו של דיין לא נמצא דופי. ובכל זאת ניקר הספק. "האם האחריות הציבורית על המחדלים בצבא כפי שנתגלו בחומרה רבה בדו"ח הביניים מסתיימת אצל הרמטכ"ל או נמצאת גם למעלה ממנו?", שאל העיתונאי דניאל בלוך בדבר. ²⁹ גולדה מצידה הקפידה להימנע מכל נקיטת עמדה בשאלת האחריות המיניסטריאלית. לשכתה פרסמה הכחשה לידיעה שפורסמה באחד מעיתוני הבוקר על תוכנה של שיחה שהתקיימה בינה ובין שר הביטחון, שבה אמרה כביכול כי עקרון האחריות המיניסטריאלית חל על הממשלה כולה ולא על שר אחד בלבד. לשכת המשמרת הצעירה במפלגת העבודה דנה ב-4 באפריל בדו"ח החלקי של ועדת אגרנט וקראה לממשלה להמשיך ולבצע את המסקנות האופרטיביות הכלולות בו. כיוון שוועדת אגרנט החליטה לא להגיש מסקנות הנוגעות לדרג הפוליטי, קבעה לשכת המשמרת הצעירה כי נוסף על עקרון האחריות הקולקטיבית של הממשלה יש להשתית את עבודתה גם על עקרון האחריות המיניסטריאלית האישית של כל אחד מחברי הממשלה בנוגע לנושאים שבתחומי אחריותו. מזכירות החוג לליבון בעיות חברה ומדינה במפלגת העבודה קראה להתפטרותו של דיין בשל אחריותו למעשי הפיקוד העליון של צה"ל. החוג קרא גם לחוגים אחרים ולחברי מפלגת העבודה לתת יד למאבק אשר יבטיח כי המפלגה והממשלה יסיקו את המסקנות הפוליטיות והאישיות המתחייבות מן הטרגדיה של מלחמת יום הכיפורים.

ב-9 באפריל זימנה גולדה אליה לפגישה משותפת את נציגי שלוש החטיבות שהרכיבו את מפלגת העבודה במגמה להגיע להסכמה שתחליף את המפלגה מן המשבר החמור ותבטיח את יציבותה של הממשלה. אהרן ידלין, מזכיר מפלגת העבודה, טען כי הוא אינו רואה שום מוצא מוסכם מן המבוי הסתום שאליו הגיעה המפלגה. חטיבת מפא"י לשעבר שללה מהלך הכרוך בהתפטרותה של הממשלה וחייבה את המשך כהונתה של ממשלת גולדה תוך חילופי תפקידים בתוכה, לרבות במשרד הביטחון. חטיבת רפ"י לשעבר עמדה על כך שיש לקבל את דו"ח ועדת אגרנט כפי שהוא, ואם יש ליישם את האחריות הפרלמנטרית, הרי שהיא צריכה לבוא לידי ביטוי באחריות קולקטיבית של הממשלה על ידי התפטרותה. חטיבת אחדות העבודה קיימה אף היא התייעצויות פנימיות לא-פורמליות אבל לא קיבלה החלטות ולא סיכמה דבר. נשמעה הדעה כי על המפלגה להחליט על תפקוד חדש של שרים

בממשלה, מבלי שתתפטר כולה. הוויכוח על מסקנות הדו"ח החלקי הפך עתה לוויכוח פוליטי על עתידה של מפלגת העבודה. התברר כי ההתארגנות היא עדיין חטיבתית וכי כל הניסיונות לטשטש את החטיבות ולבטל אותן הביאו להגברת החטיבתיות. למוחרת, ב-10 באפריל, הגישה גולדה את התפטרותה אך ציינה שאין בדעתה לפרוש מן החיים הפוליטיים. היא המליצה למפלגתה ללכת לבחירות חדשות בהקדם. התפטרותה של ראש הממשלה הייתה כמעט צפויה ובכל זאת הפתיעה. נראה שהיה זה המוצא היחיד נוכח המשבר החמור שמפלגת העבודה נקלעה אליו. מבחינת מעמדה הציבורי הייתה שעת ההתפטרות נוחה יותר לגולדה מאשר שבועות קודם לכן משום השבחים הרבים שזכתה להם מחברי ועדת אגרנט על התנהלותה במלחמת יום הכיפורים. התפטרותה נבעה מלחצים פנימיים בעיקר, מביקורת מבית של החוגים והחטיבות; במיוחד השפיעה עליה דרישתה המפורשת של המשמרת הצעירה שתתפטר.

עתה נוצרה מחלוקת בצמרת מפלגת העבודה ובמערך בין המצדדים בהליכה לבחירות חדשות ובין התומכים בהרכבת ממשלה חדשה בראשות מועמד חדש של מפלגת העבודה. הנטייה הייתה לאפשרות השנייה, והייתה לה תמיכה רחבה בחטיבות מפא"י ורפ"י לשעבר. במגעים לא-פורמליים בין גורמים שונים במפלגת העבודה הסתמנה נטייה לנסות ולגבש תמיכה במועמדותו של שר האוצר ספיר לראשות הממשלה הבאה, אולם הלה סירב להציג מועמדותו. מפלגת העבודה ניצבה לפני מבחנה הגדול והגורלי ביותר בתולדותיה: להיות מסוגלת להציע ראש ממשלה חדש שיהיה ביכולתו ללכד את כל חלקי המפלגה והמערך ולעשות זאת בזהירות ובמהירות מרבית. היא הייתה חייבת עתה להיענות גם לתביעותיהן של תנועות המחאה שקמו לאחר מלחמת יום הכיפורים, ופירוש הדבר היה קיום בחירות פנימיות במפלגת העבודה עם פתיחת השורות לפני כל מי שרוצה להצטרף אליה ולהתמודד. באירוע זה השתרשה התפיסה שהלגיטימציה של מנהיג המפלגה ומועמדה לראשות הממשלה טעונה מנדט ברור מצד חברי מפלגתו.³⁰

העיתונות דנה גם בחלופות אפשריות לשלטון תנועות הפועלים. יגאל עילם טען בדבר: ”מעולם לא הועמדה ברירה פוליטית אמיתית לפני הבוחר הישראלי“, ו”רק מצב של תיסכול וייאוש טוטאלי יכול היה להעלות את המפלגה הרוויזיוניסטית או את יורשותיה אל השלטון במחנה הציוני או במדינת ישראל“.³¹ דניאל בלוך הזהיר מפני פילוג חדש: ”אולי הפעם לראשונה מאז יום כיפור יגבר השכל הישר על יצר ההרס העצמי במפלגת העבודה“.³² ב-21 באפריל החליט מרכז מפלגת העבודה לבחור מועמד להרכבת ממשלה חדשה. שני המועמדים היו השרים יצחק רבין ושמעון פרס. הייתה זו ההתמודדות הראשונה בין שני הפוליטיקאים. רבין נחשב מועמד בעל יוקרה שלא היה מעורב במחדל וגם לא ב”מלחמת הגנרלים“, רמטכ”ל מנצח ושגריר בעל מוניטין שחזר לישראל ערב המלחמה. רק דבר אחד דבק בו: השמועות שערב מלחמת ששת הימים לקה בהתמוטטות עצבים, שמועות שקיבלו אישוש עתה לפני הבחירות מעזר ויצמן, איש הליכוד שהיה אז סגנו. ויצמן קרא לחברי מפלגת העבודה להעדיף את המועמד שהתמודד נגד רבין, שמעון

פרס. על רבין, כך אמר להם, אי־אפשר לסמוך שלא יתקפל תחת לחץ.³³ ביום הבחירות אף פורסם בהארץ מסמך שחיבר ויצמן על התמוטטותו של רבין, ובו טען כי רבין אינו יכול לעמוד בלחצים. היחלצות אריאל שרון, אז קצין מהולל לא פחות מוויצמן, לטובת רבין הקהתה את עוקצו של הסיפור ולא הייתה לו השפעה ממשית.

העימות בין יצחק רבין לשמעון פרס היה כמעט בלתי נמנע. הוא נבע בראש ובראשונה ממשבר ההנהגה במפלגת העבודה לאחר מלחמת יום הכיפורים. אומנם גם לפני המלחמה חששו מנהיגי מפלגת העבודה ממאבק ירושה אם תפרוש גולדה מאיר, אולם עיתויה של הפרישה גרם לכך שכל המועמדים לירושה לא נאבקו עליה – אם משום שידעו שבמצב שנוצר אין להם כל סיכוי ואם משום שסירבו, כל אחד וטעמו עימו. וכך במקום שלושת המתמודדים הטבעיים – פנחס ספיר, משה דיין ויגאל אלון – ובמקום עוד מתמודדים בכוח שהוזכרו קודם לכן כמועמדי פשרה, אבא אבן וחיים צדוק, הופיעו בזירה שני מועמדים חדשים שאיש לא חזה את מועמדותם, לפחות לא בשלב הראשון אחרי גולדה. לימים כתב רבין על נקודת זמן זו: "הייתי 'ירוק' במפלגה [...] לא הייתי מעורה בחיי המפלגה ולא הכרתי מקרוב את עסקניה [...] רק בינואר נכנסתי לכנסת. במאסר נבחרתי לראשונה לכהן כשר ובאפריל להתמודד על ראשות הממשלה [...] את האפשרות שפרס יכהן כראש הממשלה מטעם מפלגת העבודה ראיתי בחומרה רבה. לא יכולתי להשלים עמה [...] ראיתי פגם מוסרי ממדרגה ראשונה שמפלגת העבודה תציע למשרה הפוליטית הבכירה בישראל מועמד שלא לבש את מדי צה"ל".³⁴

אהרן ידלין פתח את ישיבת מרכז המפלגה ב־22 באפריל 1974 בקביעה כי "אנו מתקרבים לאחד הרגעים הדרמטיים בחיי המפלגה" – בחירת מועמד חדש לתפקיד ראש הממשלה. הוא טען כי בכל התמודדות יש מתח ובכל התייצבות של מחנה מול מחנה "מתלהטים היצרים" ואף על פי כן ההתמודדות והצורך בהכרעה הן לכבוד למפלגה. ידלין טען כי "שני המועמדים [פרס ורבין] קבלו על עצמם לנהוג כבוד איש ברעהו ולשמור על כללי המאבק ההוגן". עוד הוסיף כי "אני מביע את בטחוני שכך יהיה גם לאחר ההכרעה".³⁵ ידלין הגדיר את השניים כ"חניכיה של ארץ ישראל, מבוני עוצמתה הבטחונית והמדינית של המדינה".³⁶ חבר הכנסת מרדכי סורקיס, מפורשי מפא"י ומקימי רפ"י לשעבר, שהיה עתה חבר כנסת מטעם מפלגת העבודה, טען כי "אנחנו מכירים אותם הרבה שנים, שניהם נחמדים", אולם "הייתי רוצה לשמוע מה ההבדל בין האחד לשני [...] אני מציע למרכז לשמוע את כל אחד מהם בנושאים שונים".³⁷ לעומתו קבע חבר הכנסת יצחק בן אהרן כי "אין לנו משטר נשיאותי. אנו בוחרים שליח המפלגה שיקיים את המצע החברתי ואת דרכה. אין אנו בוחרים חבר שיביא אתו את תוכניתו, את דרכו, את השקפתו".³⁸ חבר הכנסת מאיר זרמי, שטען כי "אינני מכיר אישית את שני המועמדים ואינני יכול לדבר על תכונותיהם האישיות", קידם את השניים בברכה וטען כי הצגת מועמדותו של פרס היא תרומה חיובית "לליכודה של המפלגה" ואילו הצגת מועמדותו של רבין היא "תרומה של אמון למרכז הנוכחי".³⁹ בדבריו התייחס זרמי

למבנה הפנימי של המפלגה המאוחדת, שהורכבה מחטיבות מפא"י, אחדות העבודה-פועלי ציון ורפ"י, שעדיין שמרו על זהותן גם בתוך מפלגת העבודה וטען כי "אינני מזהה את רבין כאחד החברים לחטיבות. הוא חבר מפלגת העבודה וככך, אם נבחר בו, נפגין את נכונותו של המרכז להרים למשרה הרמה ביותר אדם חדש ובכך נפגין שאנחנו כמרכז מוכנים להתרענן ולרענן את עצמנו".⁴⁰ אחר כך הדגיש זאת שוב וקבע כי יצחק רבין נקי "ממערכת ההתפלגות החטיבתית ויכול ליצור מערכת יחסים חדשה בתוך המרכז". הוא אף ציין כי ועדת אגרנט שבחנה את כשלי מלחמת יום הכיפורים קבעה כי רבין "נקי ממנה, הן מבחינת האחריות הקולקטיבית והן מבחינת האחריות האישית". משום דברים אלה קרא זרמי לחברי המרכז לבחור ברבין כמועמד הממשלה לראשות הממשלה. בין הדוברים היו גם חברי מפלגה שתמכו בפרס. חבר המפלגה ישראל גרנית, שבאותה שנה התמודד נגד זרמי על תפקיד המזכיר הכללי של המפלגה והפסיד, תמך בשמעון פרס וקבע בעניין ההתפלגות החטיבתית שהייתה בעוכרי המפלגה ויצרה בה שסעים, כי בחירה בשמעון פרס יהיה בה "משום ביטוי לכיסופי אחדות המפלגה, ודווקא בגלל הדבר המיוחד, שהיום איננו שוקלים שום שיקול חטיבתי לגבי אדם שהיה בעבר מזוהה עם חטיבה". בסיכום דבריו קבע כי בחירה בשמעון פרס כמועמד המפלגה לראשות הממשלה היא "צעד אדיר להסרת מחיצות ולביטול חטיבות".⁴¹ עוזי ברעם, שניהן עד 1970 כמזכיר הכללי של המשמרת הצעירה של מפלגת העבודה, היה יושב ראש מחלקת דור ההמשך בסוכנות היהודית ותמך ביצחק רבין, קבע כי רבין הוא "אישיות שהיא מעל למחלוקת הכאובה של מחיצות חטיבתיות מיותרות" וכי אחרי שייבחר תוכל המפלגה "ללכד שורותיה, לפעול כגוף מלוכד, פלורליסטי אבל לא מפוצל ארגונית לחטיבות".⁴² גם שר האוצר פנחס ספיר, שפרש מהחיים הפוליטיים חודשיים לאחר מכן, ביוני 1974, תמך ברבין. "צר לי לקבוע כי דווקא בזמן האחרון נתגלו במפלגה יותר ויותר סימנים של חטיבתיות ושל כיתתיות", קבע ספיר וטען כי "דווקא משום כך נעים לי במיוחד כי האיש שאנו מציגים היום לבחירה [יצחק רבין] אינו מסומן בתו של כיתתיות, מעולם לא היה מעורב ביריבות, בחשבונות בין חטיבתיים הוא ניצב בלי חשבונות ומשקעים ובלי התחייבויות".⁴³ ספיר טען כי בחירה ברבין תוכיח לציבור כי "אנו ערים וקשובים לתביעות הציבור, לרצונותיו ולמאוויי ליבו".⁴⁴ על כך ענה לו חבר הכנסת יצחק נבון, מתומכי שמעון פרס, גם הוא מחטיבת רפ"י, כי אכן מועמדו "היה מעורב בכל מני דברים במפלגה", אולם הייתה זו "מעורבות ישרת-דרך, לא כיתתית, אף כי בנסיבות השתייכה לחטיבה".⁴⁵

לאחר מכן התקיימה ההצבעה. מתוך 611 בעלי זכות בחירה השתתפו בבחירות 558 בעלי זכות בחירה. מספר הקולות הכשרים היה 552, לאחר ששישה הצביעו בפתקים ריקים. יצחק רבין זכה ב-298 קולות ושמעון פרס ב-254 קולות ולפיכך נבחר יצחק רבין. החוקר אשר אריאן קבע כי רבין זכה בהצבעה משום שהרקע הפוליטי-סיעתי שלו היה מובהק פחות מזה של שמעון פרס, שהיה מזוהה עם רפ"י.⁴⁶ ראשון קיבל את זכות הדיבור

פרס המובס. "אין לי שום תלונות על התוצאות", אמר והוסיף: "אני בטוח שיצחק רבין ואנכי נצא חברים עוד יותר קרובים ממערכה זו מאשר נכנסנו אליה". הצהרה זו זיכתה אותו במחיאות כפיים. אחר כך הצהיר פרס כי הוא מכיר את רבין "כמעט מנוער" וכי "אם אינני טועה נתגלו ביננו פעם אחת חילוקי דעות רציניים. וזה משום שהוא אוהב כל כך הרבה לצלם".⁴⁷ פרס תיאר כיצד ערכו השניים סיור באפריקה בשנת 1963, מעט לפני שרבין נתמנה לרמטכ"ל. רבין, שאהב לצלם, היה מצויד בשתי מצלמות והתמהמה לפני כל מפל מים שנקרה בדרכו והרגיז את פרס, שלא התעניין בכך כלל. בדצמבר 1963 מונה רבין לרמטכ"ל ושמעון פרס כיהן עדיין כסגן שר הביטחון בממשלת אשכול לאחר פרישתו של בן-גוריון. "עברנו יחד, ומצאנו לשון משותפת וכך גם יהיה בעתיד", קבע פרס והוסיף: "אעזור לו כמיטב יכולתי".⁴⁸ אחריו דיבר רבין, שפתח את דבריו במילים "חברות, חברים יקרים וידידי שמעון", אולם בהמשך הדברים הזכירו פעם אחת בלבד כשקבע: "נלך גם שנינו יחד, אתה שמעון ואני, כחלק של החבורה ההולכת מלוכדת לאורך הדרך".⁴⁹

תוצאות ההצבעה על בחירת מועמד מפלגת העבודה להרכבת ממשלה היו בבחינת מאורע היסטורי בתולדות המפלגה. מהרגע הזה חששו רבים במפלגה וביקשו לדחותו ככל האפשר – יום ההתמודדות על הירושה. אולם בשל האווירה החיובית ששררה במפלגה היו שתיארו אותו כיום היציאה מעבודות לחירות. עתה היה זה זמנו של הדור החדש במנהיגות המפלגה. המעבר, שנראה חד, דילג על דור הביניים של משה דיין ויגאל אלון וכניסתה של מפלגת העבודה אל עידן חדש הייתה בבחינת תהליך ששום גרסיה אינטרסנטית או מנגנונית לא תוכל לבלום אותו. המירוץ הפתוח להשגת מועמדות לראשות הממשלה אפשר למגוון דעות וגילים להשתתף בו ובסופו של דבר הותיר בו עד לקו הסיום שניים מבולטי הדור החדש, כשהאחד, רבין, טרם השלים שמונה חודשי פעילות פוליטית לאחר שנים ארוכות שבהן מילא תפקידים ממלכתיים, צבאיים ודיפלומטיים והשני, פרס, היה ותיק ממנו בפעילות הפוליטית והמפלגתית, אולם היא הייתה עד כה מוגבלת משום המשטר החטיבתי שהיה נהוג בה. "לא עוד ריצת אמוק", לקראת התפוררות והתאבדות, אלא ראשיתו של תהליך הבראה והתגברות על המשבר", פירש דניאל בלוך את המצב בדבר.⁵⁰

לאחר ההצבעה במרכז המפלגה נדמה היה כי במפלגת העבודה מנשבות רוחות של פיוס וכי תחושות התאוששות ותקווה החליפו את המבוכה והתסכול. שמעון פרס הסביר בריאיון כי המאבק על צמרת המפלגה התנהל בסגנון חדש, והתחרות התנהלה בהגינות כמעט מוחלטת ובלי נימת זלזול ביריב. פרס טען, "בפעם הראשונה התנהלה תחרות פוליטית בתום אנושי".⁵¹ עוד טען, "העניין החטיבתי והסיעתי שהוא הדבר הקשה ביותר במפלגה, מתקרב לקיצו".⁵² ואכן תוצאות ההצבעה לימדו שפרס קיבל קולות רבים גם מקרב יוצאי מפא"י, מה שהביא להפיכתו למספר שניים במפלגה. האצת התמוטטות המשטר הסיעתי הייתה תוצאה חשובה של בחירות אלה ומבחינת פרס היה זה הישג

משמעותי משום שהיה שייך לחטיבה הקטנה ביותר. למעשה הייתה זו הפעם הראשונה שבה כמעט נוצח מועמד ה"מנגנון" הוותיק והאיתן.⁵³

לקראת סוף שנת 1975 החלו להיווצר סדקים משמעותיים ראשונים ברקמת היחסים העדינה בין שני הפוליטיקאים, שהשפיעו על המפלגה. לפני שחל קרע מוחלט ביניהם הרבו השניים להיפגש להתייעצויות בשבתות בביתו של רבין. הריחוק מאנשים, מדרו"חות וממברקים ואווירת יום המנוחה נסכו רוגע על שיחות אלה.⁵⁴ היה זה השקט שלפני הסערה. לקראת סוף שנת 1975 החל רבין, בעיקר בשיחות פרטיות, למתוח ביקורת על הנעשה במערכת הביטחון תוך שהוא עוקץ בעיקר את פרס. היו שסברו כי האשם בליבו המתיחות היה אריק שרון, יועצו של ראש הממשלה, שלא חדל מלטפף ולהפיץ דברי ביקורת כנגד הרמטכ"ל וכנגד שר הביטחון. המתיחות לא נבעה ממחלוקות על עמדות מדיניות, שהרי בתקופת המשא ומתן על הסדר הביניים הגיעו רבין ופרס לכלל הבנה שאפשרה להעביר את ההסדר ברוב "מוחץ" במרכז מפלגת העבודה. המתיחות נבעה מהבדלי גישה לנושאים הקשורים במשרד הביטחון ובמערכת הביטחון. עימות פומבי בין השניים היה עתה עניין של זמן. מקורה של המתיחות היה בעובדה שבעוד ראש הממשלה היה איש צבא ותיק ומנוסה, שר הביטחון היה אזרח, ורבין חש כי הוא מבין יותר בענייני צבא וביטחון משר הביטחון. ההישג הפנימי החשוב ביותר בוויכוח על הסדר הביניים היה בשבירת אחדותה של חטיבת רפ"י לשעבר, והחשש היה כי המתיחות הנוכחית, אם תגבר ותפרוץ החוצה, תקים לתחייה את רפ"י. ב-1 בנובמבר 1975 נכתב בעיתון עמדה בעריכתו של מנחם ברינקר, שיצא לאור בין השנים 1974-1979 ושימש במה סוציאליסטית לביקורת המדיניות, החברה והתרבות בישראל, כי המתיחות בין ראש הממשלה יצחק רבין לשר הביטחון שמעון פרס הולכת וגוברת, וכי "מקורות פנימיים" במפלגת העבודה יודעים לספר כי רבין מרבה למתוח ביקורת על המתרחש במערכת הביטחון בשיחות פרטיות.⁵⁵ רבין, בעצתו של שר האוצר, יהושע רבינוביץ, ביקש לקצץ את תקציב הביטחון וטען כי יש להגביל את ההוצאות, ואילו שר הביטחון תבע להגדיל את תקציבו ב-300 מיליון לירות וטען באוזני עורכי העיתונות כי בעקבות הצמצומים התקציביים יפוטרו 4,000 עובדים מן התעשייה הצבאית והאווירית.

רגע משבר נוסף ביחסים בין השניים אירע בתחילת שנת 1976. ב-26 בינואר יצא ראש הממשלה רבין לביקור ממלכתי בארצות הברית כדי לקדם את תוכנית רכש הנשק בעיקר. פקיד ישראלי בכיר, שבעיתונות כונה "המקור הבכיר", ושלמעשה היה ראש הממשלה עצמו שדיבר עם העיתונאים, מתח ביקורת על רשימת הרכש המופרזת, לדעתו, שהוגשה לארצות הברית ועל בקשות ישראל מארצות הברית שהיו מוגזמות. הדברים זכו להד תקשורתי גדול בעיתונות בישראל והביכו את צמרת מפלגת העבודה. מעבר לכך, ההערכה הייתה כי הדברים בעניין ניפוח רשימות הרכש הישראליות עלולים להזיק לבקשות ישראליות לרכש ולסיוע צבאי בעתיד. הביקורת בעיתונות, גם מצד אוהדי תנועת העבודה, קוננה על חוסר סמכותיות בצמרת השלטון בישראל. בדבר נכתב כי

דברי "המקור הבכיר" עוררו תמיהה משום ש"הם מביעים מביקורת על עניין שראש הממשלה היה שותף לו".⁵⁶ שמעון פרס ביקש שלא להגיב מייד על הדברים, אולם ב-3 בפברואר בתוכנית "רבותי העיתונות" ששודרה בגלי צה"ל דחה את הרעיון שיתפטר מתפקידו בעקבות דברי "המקור הבכיר" ואמר כי "תוכניות היסוד של בקשות רכש של ישראל מוכאות בדרך כלל לאישורה הממשלה כולה, ומוכן שראש הממשלה שותף להגשת בקשות לרכש מארצות הברית".⁵⁷ במערכון בתוכנית הטלוויזיה "ניקוי ראש" באותו שבוע הוצגה בובה מקרטון של ראש הממשלה רבין כשהיא נקרעת לגזרים על ידי מבקריו. הכוונה הייתה לתקוף את מבקריו של רבין בזמן שהותו בארצות הברית, ובמיוחד את שמעון פרס, אולם המערכון הובן אז כיוצא נגד רבין. "הגיע הזמן לבטל את התוכנית המזוכיסטית העולה הון תועפות למשלם המיסים", כתב ראובן חופי, אזרח כועס, במדור מכתבים למערכת של ידיעות אחרונות, שהוקדש כולו למכתבים נגד צוות התוכנית.⁵⁸

בסוף מארס 1976, קצת יותר משנה לפני הבחירות הכלליות של 1977, החלה העיתונות לדון באפשרות של חילופי השלטון בישראל. דניאל בלוך בדבר אף ציין כי חילופי שלטון עשויים להיות רצויים וכי השלילה שבשלטונה הממושך של מפא"י ומפלגת העבודה גלויה לכול: "הסתאבות, גילויי שחיתות כלכלית, פרשת החובות והנכסים, תופעות של 'בוסזים', פרוטקציוניזם משגשג, משטר של 'שמור לי ואשמור לך', עסקונה של אומרי הן שרמתם בינונית".⁵⁹ הוא גם קבע כי ליצחק רבין ניתן אשראי עצום שלא נוצל כראוי, והצליח לנבא את העתיד כשקבע כי לקראת הבחירות לא יובטח המשך כהונתו ומולו יתמודדו שמעון פרס ואבא אבן. לקראת בחירות 1977 התחדדה היריבות בין רבין לפרס וגברה המתיחות. פרס התקשה ככל הנראה לקבל את מרותו של רבין, המבוגר ממנו בשנה אחת בלבד. המתיחות בין ראש הממשלה רבין ובין שר הביטחון פרס הייתה עתה סוד גלוי. המתיחות הגיעה לשיאה כאשר בישיבת לשכת מפלגת העבודה לקראת אמצע מאי 1976 תקף פרס בחריפות רבה את רבין על כך שהוא מדליף לעיתונות משיבות ממשלה והביא לראיה מאמר של יואל מרכוס בעיתון הארץ, המתבסס על שיחה שערך עם "מקור פנימי יודע דבר בירושלים".⁶⁰ פרס טען כי כל הסימנים והעובדות מצביעים על כך שקרוב לוודאי שהמקור הפנימי הבכיר אינו אלא ראש הממשלה עצמו. ביחוד זעם פרס על ההאשמה שהשתמעה מפי המקור הבכיר, כי שר הביטחון או מקורביו שותפים לחתירה נגד ראש הממשלה באמצעי התקשורת, וכי שר הביטחון יושב על הגדר. הישיבה הסתיימה בחילופי דברים קשים בין השניים. המזכיר הכללי של המפלגה מאיר זרמי ושר האוצר יהושע רבינוביץ ניסו לכבות את השרפה ופעלו למניעת משבר פנימי במפלגת העבודה. הייתה זו משימה לא קלה. לשכת ראש הממשלה טענה כי אין מקום לביקורת על עצם זכותו של ראש הממשלה להתבטא בפומבי, וכי יש להכיר בכך שראש הממשלה הוא ראשון בין שווים. לעומת זה נודע כי פרס מתכוון להגיב על כל התבטאות של ראש הממשלה נגדו. העיתונות הרבתה לדווח

על העימות בין השניים. דווח למשל כי האופוזיציה ידעה לנצל את המשבר במפלגת העבודה וכי יושב ראש סיעת הליכוד, חבר הכנסת משה נסים, הגיש ב־13 במאי הצעה דחופה לסדר היום של הכנסת בדבר ”אבדן כושרה של הממשלה לתפקד עקב היחסים העכורים בין ראש הממשלה ושר הבטחון”.⁶¹ בעיתון המפלגתי דבר כתב דניאל בלוך ב־16 במאי כי ”מפלגת העבודה היא המפסידה העיקרית ממערכת היחסים המעורערים בממשלה”. העיתונאי שראה ביריבות הפנימית הזו ”יצר הרס עצמי”, ציין כי המתוחות הגואה בין פרס ורבין היא כבר ”סוד גלוי” וכי ”אינה מוסיפה לתדמיתה של מפלגת השלטון ומתרבים הקולות בהם של נאמני הנאמנים הסבורים כי מוטב לה למפלגה להתאוויר ולהתרענן על ספסלי האופוזיציה”.⁶²

ב־18 במאי 1976 דיווח העיתונאי מ' שמריהו במעריב כי ”במגעים לא רשמיים” שהתקיימו בין חברי כנסת מחטיבת מפא”י לשעבר הובעו ”אי נחת ודאגה” מן המצב שנוצר בהנהגת המפלגה בשל העימות בן שר הביטחון ובין ראש הממשלה. העיתונאי ידע לדווח כי במגעים אלה נשקלה אפשרות לחתור לחילופים בהנהגת המדינה והמפלגה, אם יימשך המצב. ”לדעת התובעים רוויזיה יסודית ומהירה ביחסים האישיים בקרב עסקני מפא”י לשעבר, רווחת הדיעה כי ראש הממשלה יצחק רבין הרחיק לכת בערעור היחסים עם שר הבטחון מר שמעון פרס, אם כי מייחסים חלק מן האחריות למצב שנוצר גם לשר הבטחון”, נכתב.⁶³ העיתונאית מירית שם־אור פרסמה מאמר־סיפור ובו דיווחה בלעג על ”יצחק'לה ושימע'לה” שני ילדי גן שהיו ”הילדים הכי שקולים והכי נבונים בכל הגן” ושעתה הם רבים ביניהם. תמליל חילופי הדברים ביניהם ששמה בפיהם כלל התבטאויות קשות של האחד כלפי השני: ”נמושה אחת! התרתח יצחק'לה. אם אני נמושה אתה נפולת”, החזיר לו שימע'לה. ”אתה גם מקור בכיר ועוד דברים כאלה”.⁶⁴ למוחרת, ב־19 במאי, יום לאחר פגישת הפיוס של רבין ופרס, עסקה העיתונות בעניין זה בהרחבה. כתב מעריב דיווח כי רבין ופרס נפגשו בלשכת ראש הממשלה בתל אביב ושיחתם נמשכה למעלה משעה. נדונו בה המקרים וההתבטאויות שיצרו את המתח ביחסים ו”נבחנו דרכים לטהר את האווירה”. השניים סיכמו, כך דווח, כי בעתיד יימנעו מלמתוח ביקורת פומבית איש על רעהו ויסדירו את יחסיהם האישיים בשיחות בארבע עיניים.⁶⁵ העיתונאי לוי יצחק הירושלמי כתב כי ”הרעמים והברקים” ביחסים שבין השניים ממחישים תופעה ”קשה יותר מאשר חוסר אהבה בין השניים”. הוא טען כי ”מלחמת המילים” בין שני מנהיגי מפלגת העבודה היא סממן ”לאובדן דרך משותפת, אם היתה כזאת בעבר”, בין שני האישים.⁶⁶ כתב ידיעות אחרונות דיווח כי ”הוגים במפלגת העבודה” הביעו ספוק מקיום הפגישה בין השניים אולם העריכו כי ”ההבנה המחודשת בין רבין ופרס לא תאריך ימים”, והיו שטענו כי ”מדובר בפיוס של כמה שבועות בלבד”.⁶⁷ הסאטיריקן דידי מנוסי עקץ גם הוא את המפלגה ואת המערכת הפוליטית כולה בטורו המחורז בידיעות אחרונות. תחת הכותרת ”מלחמות היהודים”, כתב: ”רבין נגד פרס, פרס נגד יגאל, יגאל נגד אבן, אבן נגד הרצוג, הרצוג נגד דיניץ, דיניץ נגד בגין, בגין נגד

אריק [...] וכולם חד-גדיא".⁶⁸ ב-21 במאי סיכם העיתונאי יוסף חריף את ניסיון הפיוס בין השניים וקבע כי "איש חושד בזולתו, איש אינו סובל את זולתו וכל אחד מאמין שהוא מוכשר מזולתו [...] היו הזדמנויות רבות לפיוס של אמת ביניהם. אם לא עלה הדבר נראה שיש משהו ב'הרכב הכימי' של שני האישים שאינו מסוגל להתחבר".⁶⁹ בקריקטורה שאייר זאב, הקריקטוריסט של מעריב, נראו רבין ופרס לוחצים ידיים כשרגליהם פונות לכיוונים מנוגדים, מה שבא להמחיש שהפיוס אינו אלא העמדת פנים.

את רחשי לב המצביעים ביטאו דעות שהתפרסמו במדורי המכתבים בעיתונות. ב-20 במאי פורסמו בעיתון מעריב מכתבי קוראים המתריעים מפני השלכות הסכסוך בין פרס ורבין. "זאת הפעם הראשונה בתולדות הממשלות בישראל ששרים מתקיפים בקולי קולי זה את זה [...] אין זה מוסיף כבוד לא לשרים ולא למפלגת העבודה [...] מפלגת העבודה תעמוד במצב קשה בבחירות הבאות לכנסת והדבר רק יחזק את שאר המפלגות", כתב ראובן סלם מרמלה.⁷⁰ קורא אחר, יעקב זכאי מתל אביב, כתב: "מה שכואב לאזרחי המדינה הוא לראות שהמאבק [בין פרס ורבין] גולש החוצה, אל כלי התקשורת וראש הממשלה אינו נמנע מעקיצות בפומבי [...] את חילוקי הדעות ביניהם יכולים הם ליישב בצנעה ולא בכלי התקשורת".⁷¹

לקראת הבחירות לכנסת התשיעית: "חשבונות קטנים ואוויליים"

הבחירות לכנסת התשיעית תוכננו להתקיים ב-1 בנובמבר 1977. אולם כבר בספטמבר 1976 עלה הרעיון בחוגים שונים במפלגת העבודה, ובעיקר באלה שתמכו בראש הממשלה רבין, להקדימן לסוף החורף ותחילת האביב. משום כך נערכו המחנות במפלגה לעימות הצפוי. יצחק רבין זיהה בשמעון פרס יריב עיקש. הוא ידע כי פרס שאפתן ואופטימי, שתי תכונות שאכן ליווהו כל חייו. הוא ראה כיצד פרס מפלס את דרכו בפוליטיקה ללא חת וידע כי לפניו מאבק מר. משום כך הציע לפרס באוגוסט 1976 בסודיות ובתיווכו של דוב צמיר, ראש מטה ההסברה של מפלגת העבודה שהיה מקובל על שניהם, הסכם ארוך טווח, ועל פיו יסכים פרס שלא להתמודד על ראשות המפלגה ובתמורה יהיה שותף בכיר בכל ההכרעות המפלגתיות, בקביעת האסטרטגיה של המפלגה ויעסוק גם בתחומים שונים שאינם במסגרת אחריותו המיניסטריאלית. השניים שוחחו, אבל לא הגיעו לכלל הסכמה.⁷² הפערים ביניהם היו עמוקים והאיבה האישית טשטשה כל אפשרות לפשרה. באוקטובר 1976 שוב עלו יחסיהם של רבין ופרס על שרטון לאחר ריאיון שנתן יצחק רבין לעיתון הארץ.⁷³ באותו יום נערכה שיחת הבהרה בין השניים בניסיון להפיג את המתחות שבאופן כללי הוחרפה שוב בסתיו 1976, אולם בחוגי המפלגה רווחה הדעה כי המתחות עדיין לא פגה וספק אם תפוג. בחוגי צמרת העבודה ראו בדאגה גוברת את המתחות הגוברת בין השניים והובע בהם חשש מתסיסה ומהתגבשות של גושים במפלגה סביב השניים. פרס טען אז כי יש במפלגת העבודה חברים ועסקנים הרוצים להביא לעימות בינו ובין רבין וכי גם הארץ שותף לדבר, אולם הוא מבקש להימנע

שמעון פרס ויצחק רבין בביקור במערת המכפלה, אוקטובר 1976.
צילום: יעקב סער, לע"מ

מעימותים מיותרים. "העימות בין יצחק רבין לבין שמעון פרס הוא כמעט בלתי נמנע", כתב העיתונאי דניאל בלוך בדבר ב-15 באוקטובר 1976, והוסיף כי העימות בין השניים נובע, בראש ובראשונה, "ממשבר הנהגה במפלגת העבודה לאחר מלחמת יום הכיפורים". עוד קבע בלוך כי יצחק רבין "עדיין לא ביסס מעמד בלתי מעורער במפלגת העבודה" וכי מאז מלחמת יום הכיפורים "פסה כאריזמה מן הנהגה".⁷⁴ בידיעות אחרונות כתב העיתונאי ישעיהו בן פורת כי "ראש הממשלה חושד בשר הבטחון שמן היום הראשון הוא לא השלים עם מעמדו הבכיר. ומאז הוא חותר תחתיו בעקביות במגמה להשמיט מידי את ראשות הממשלה". הוא תיאר כיצד ישבו רבין ופרס זה לצד זה בעצרת לרגל יום הולדתו התשעים של דוד בן-גוריון וקבע: "חבל שלא נמצא שם מישהו בעל סמכות מוסרית, שיאמר להם לשניהם שחובה עליהם לעשות כל המאמץ הנפשי והאינטלקטואלי הדרוש כדי להתעלות מעל לחשבונות קטנים ואוויליים".⁷⁵

מצבה של המפלגה היה ברור לכול, ובכינוסים שונים לקראת סוף שנת 1976 ביקשו חברי המפלגה ופעילים מרכזיים לדון בדרכה. תחושת ההתפוררות שפקדה את המפלגה חייבה לקבוע מנהיגות מובילה, אולם עדיין לא היה ידוע מועד הבחירות הפנימיות.

"דרושה לנו מפלגה חדשה, רעננה, בעלת חזון, הנכונה לקבל הכרעות אמיצות בתחום האישי ובתחום הענייני, מפלגה שתפתח את שעריה לבני הדור הצעיר, ללא מחסום חטיבתי", קונן אורי גורדון, ממקימיה של המשמרת הצעירה במפלגת העבודה.⁷⁶ מזכירות המשמרת הצעירה בירושלים הצהירה על תמיכתה בביטול מוחלט של החטיבות במפלגה ובעיקרון היסודי שהנציגים במוסדות המפלגה, בהסתדרות ובסוכנות ייקבעו בדרך של בחירות דמוקרטיות אמיתיות. המזכירות מתחה ביקורת במיוחד על אנשי אחדות העבודה המנסים לשמור בציפורניהם על "החומות הישנות של הנציגות החטיבתית".⁷⁷

אולם היו שסברו כי המשבר הממושך במפלגת העבודה, הנותן אותותיו גם בחברה הישראלית, לא יבוא לקיצו בוועידת המפלגה. עתה לא היה ברור אם מדובר במאבק בין-אישי במפלגה או בהתמודדות על קו רעיוני מדיני. ככל שנות ההגמוניה של תנועת העבודה כמעט לא ארכה לה סכנה מבחוץ. הסכנות היחידות לשלטונה היו סכנות פנימיות – הפילוג מאחדות העבודה לפני קום המדינה, פרשת לבון, פילוג רפ"י – ועתה היו אלה המריבות הפנימיות בתוך המפלגה. החומרה שבמשבר הנוכחי הייתה שלראשונה קמה אלטרנטיבה מחוץ לתנועת העבודה שהיה לה סיכוי. במשרד ראש הממשלה נתקבלו מכתבים מאזרחים מודאגים, מרביתם חברי מפלגה מתלבטים. "מעולם לא הייתה יוקרת המפלגה והממשלה כה ירודה ומשפילה כבימים אלה", כתב א' מש, חבר המפלגה מחיפה. "בשבילי זה יהיה עזווע עמוק אם לא אוכל להצביע בעד רשימת המפלגה – המערך, לכנסת הבאה נוכח המצב המחריד לגילוי השונים [...] לכדו את המפלגה מבפנים, בטלו מיד את החטיבתיות המשחיתה, הפסיקו את הסכסוכים האישיים", כתב מדם ליבו.⁷⁸ דניאל בלוך כתב מאמר שכותרתו "האם יש סיכוי להצלת מפלגת העבודה", והיה פסימי מתמיד: "האם הדבר אפשרי? ספק רב [...] הלוואי ונתבדה".⁷⁹

שלושה מטוסי אף-15 עשו את דרכם מארצות הברית לישראל דרך אירופה בצוהרי יום שישי 10 בדצמבר, וכשנחתו בישראל נתקבלו בבסיס חיל האוויר בטקס רב רושם שהשתתפו בו ראש הממשלה, הרמטכ"ל רב אלוף מוטה גור וכ-3,000 מוזמנים. עוד לפני הטקס התריע שר הדתות, ד"ר יצחק רפאל, כי הטקס המתקיים בערב שבת עשוי להתארך ולחלל את השבת ותבע מראש הממשלה לנטול. הטקס שהתקיים כמתוכנן התארך בשל המפגן האווירי שערכו הטייסים האמריקנים, אולם הסתיים לפני כניסת השבת. עם זאת עלה חשש כי שרי הממשלה וראשי הצבא חיללו את השבת. המפלגות החרדיות הגישו הצעת אי-אמון בממשלה ב-14 בדצמבר, אולם היא נכשלה מפני שהיו לה 48 תומכים בלבד. רבין ראה זאת בחומרה והחליט על פיטורי שלושת שרי המפד"ל, שר הפנים יוסף בורג, שר הדתות יצחק רפאל ושר הסעד זבולון המר. במהלך זה יצר רבין מצב שלממשלה לא היה רוב וב-21 בדצמבר הודיע על התפטרות הממשלה. הכנסת החליטה על פיזור ועל קיום בחירות כלליות ב-17 במאי 1977.

ההתמודדות במפלגת העבודה על המועמדות לראשות הממשלה הייתה עתה בבחינת עובדה פוליטית. היו שחששו כי המאבק הצפוי על ראשות המפלגה עשוי לפצלה

ולמעשה את אחדותה. חטיבת אחדות העבודה התייצבה כולה לצידו של רבין, אם כי העדיפה את יגאל אלון. חטיבת רפ”י התייצבה, למעט האגף החיפאי שפרש ממנה, לצד פרס, אם כי היו שהעדיפו את משה דיין. חטיבת מפא”י הייתה מפולגת בתמיכתה בין שלושת המועמדים, אולם הממסד הוותיק שיוצג בידי גולדה מאיר והושע רבינוביץ התייצב לימין יצחק רבין. ההערכה הייתה כי בהתמודדות במפלגת העבודה יפעלו בראש ובראשונה שיקולים אישיים. על רקע ירידת מעמדה של מפלגת העבודה וקרנה ועליית כוחות חדשים, היא ניצבה בדילמה קשה. עוד קודם לכן היו בצמרת ההנהגה התמודדויות פנימיות אישיות, למשל בין בן-גוריון לשרת, בין בן-גוריון ללבון ובין בן-גוריון לאשכול, אך הן לא נערכו כה סמוך לבחירות, ולא באווירת סכנה לעצם קיום השלטון בידי המפלגה. היריבות בין פרס לרבין הייתה קשה והיו שטענו, ”טוב שידעו כי איש מהם לא יצא נשכר מההשמצה ההרדית שמטבע הדברים תלך ותדרדר“.⁸⁰

גולדה מאיר ידעה כי ההתכתשויות בין רבין לפרס הן לרועץ למפלגה, וכי רק ויתור מצד פרס עשוי אולי לשקם את תדמיתה של המפלגה המסוכסכת. בפגישה שנערכה בבית מרכז המפלגה בתל אביב הבהירה גולדה את עמדתה. פרס טען לאחר הפגישה כי לדעתו אין סתירה בין ליכוד המפלגה ובין הלגיטימיות של בחירת מועמדים לראשות הממשלה. עתה התפצלו הכוחות בשני המחנות ובכירי המפלגה יצאו בהצהרות לתקשורת בעניין התמיכה במועמד הראוי מבחינתם. דיין הודיע בחדשות ליל השבת בטלוויזיה על תמיכתו בפרס וטען כי רבין ”הוא ראש ממשלה לא טוב“. חבר הכנסת יצחק בן-אהרן הצהיר על תמיכתו ברבין וקרא למתן את היריבות והעימותים במפלגה. פרס השאפתן, שראה בבחירות לכנסת התשיעית הזדמנות פז להיכנס לנעלי פטרונו הנערץ דוד בן-גוריון, לא הסכים להסיר את מועמדותו ואף טען כי שינוי עשוי להטות את הכף לטובת המערך. ההתמודדות בתוך מפלגת העבודה על ראשות הממשלה הייתה עתה עובדה קיימת, חלק בלתי נפרד מההוויה הפוליטית שלה והאפילה על כל נושא ויכוח אחר. נשמעו קולות במפלגה, שחששו ממלחמת רבין-פרס, שקראו ל”פייר פליי“, ללא השמצות אישיות ולהתמודדות נקייה.

אולי בשל עברו הצבאי המהולל, אולי בשל אישיותו המופנמת, צבר רבין אוהדים רבים ואפשר שהיה פופולרי יותר מפרס, יריבו הלוחמני. אהרון גבע ביקש לנתח את היריבות בין השניים במאמר בדבר. הוא טען כי יש הרואים בהתמודדות בין השניים אסון וסכנה למפלגה, אולם אפשר להפוך אותה למקור כוח משום שרק במפלגת העבודה, בניגוד לשאר המפלגות שכבר היה ידוע מי יעמוד בראשון, מתקיים ”מאבק דמוקרטי של ממש“. הוא קבע כי יצחק רבין מבטא את הקונסנזוס המדיני של מפלגת העבודה יותר משמעון פרס הניצי, וכי מטרתו של רבין היא ”פשרה טריטוריאלית טובה ככל האפשר“. בהשוואה ביניהם טען גבע כי רבין ”מחונן בכושר ניתוח מזהיר“ ו”בעוד פרס הוא אמן יחסי הציבור, רבין אינו יודע מה זה“.⁸¹ חבר הכנסת מטעם מפלגת העבודה, ישראל קרגמן, הוסיף כי פרס ”הצליח להכניס לשורות המפלגה אורה של התגוששות

פרס ורביץ בוועידת המפלגה, 23 בפברואר 1977. צילום: יעקב סער, לע"מ

אישית ולא אידאית, מכיוון שאצה לו הדרך לראשות השלטון".⁸² ב-5 בפברואר 1977 הודיעו שני המועמדים לראשות הממשלה, רביץ ופרס, כי הסכימו על כך שההתמודדות על תפקיד זה תהיה בוועידת מפלגת העבודה הקרובה וכי הצבעה חשאית של הצירים תתקיים ב-23 בפברואר, ביום השני לוועידה. בשני המחנות התכוננו להכרעה, וככל שקרב מועד הוועידה ומועד ההתמודדות בין רביץ לפרס, גברה הפעילות בשני המחנות, בעיקר בהודעות שני המטות על הזדהויות ותמיכות של אישים וגופים. רביץ ופרס היו בטוחים בניצחונם ובניצחון המפלגה בבחירות, השתתפו בכינוסים רבים ופגשו פעילים. יצחק רביץ ושמעון פרס היו שונים מאוד באופיים. רביץ היה מופנם וביישן, פרס היה מוחצן וחברותי. רביץ נמנע משיחות טלפון עם הצירים בוועידה, פרס לעומתו הרבה בשיחות וכך הצליח לסחוף פעילים רבים לטובתו. עם מותו של ספיר באוגוסט 1975 איבד רביץ את תמיכת אחת הדמויות המרכזיות והמשפיעות ביותר במפלגה, אולם נשען עדיין על תמיכתה של גולדה וזכה לתמיכת התנועה הקיבוצית. אולם צירים רבים עדיין התלבטו בין השניים. פרס זכה לתמיכת מחנה נלהב של צעירים שסגנונו החדשני דיבר אליהם, רביץ זכה לתמיכה בלתי מסויגת מצד ותיקי מפלגת העבודה.

בלילה שבין 23 ל-24 בפברואר נודעו תוצאות ההצבעה: יצחק רביץ נבחר כמועמד המפלגה לראשות הממשלה. מבין 3,018 בעלי זכות הצבעה השתתפו 2,870. לרביץ ניתנו 1,445 קולות לעומת 1,404 קולות לפרס. 16 נמנעו.⁸³ לאחר פרסום התוצאות נודע לפרס כי הדרוזים והערבים שהבטיחו לו תמיכתם, שינו את הצבעתם עקב לחצם של אנשי רביץ. התוצאה הצמודה הבהירה לרביץ עד כמה רב כוחו של פרס במפלגה. פרס לא חשש מקריאת תיגר על המנהיג, אולם הוא נזהר שלא לתקוף אישית את רביץ, מחשש

שמאבק גלוי וחסר פשרות יערער את מעמדה של המפלגה ואת בסיס כוחה. במאמר המערכת של מעריב נכתב כי “המאבק הצמוד בין שני המועמדים שהיה רווי מתח עצום ומלווה לעתים ביטויי יריבות אישית קשים, הגיע אתמול לשיאים [...] חרף המרירות שבה לווה המאבק הפנימי, היו גם התרוממות רוח וסיפוק רב בוועידה”.⁸⁴ הקריקטורה היומית במעריב לעגה למפלגת העבודה. נראתה בה ספינה שקועה בקרקעית הים כשמסביבה דגים ועשב ים, ומאחד מחלונותיה מלח מבשר לעמיתו היושב על הירכתיים: “שמעת? הודיעו שאנחנו ממשיכים עם הקברניט הקודם”. תיאור מצבה של המפלגה כספינה שכבר שקעה במצולות, היה מדויק בשעה זו שלפני מערכת הבחירות לכנסת התשיעית. בדבר קרא חבר הכנסת ישראל קרגמן לפרק את שני המטות של רבין ופרס ולשחרר את המפלגה מצרת החטיבות.⁸⁵ מכתב במדור “מכתבים למערכת” בעיתון דבר ביטא את הלך הרוח הציבורי הן בנוגע לחטיבות והן בעניין היריבות העיקשת. “חידלו מנקמנויות אישיות ואל תראו בכוח השררה את המטרה העליונה [...] נהגו בחברות כנה ואמיתית לטובת המפלגה ולטובת העם”, כתב הקורא נפתלי זלינגר מנתניה.⁸⁶

כשלושה שבועות לאחר ניצחונו של רבין על פרס בוועידת המפלגה פרסם העיתונאי דן מרגלית, כתב עיתון הארץ בארצות הברית, ידיעה בדבר חשבון דולרים על שמה של לאה רבין בבנק האמריקני “נשיונל בנק” שבושינגטון. באותה תקופה אסר החוק על אזרחי ישראל להחזיק חשבונות בבנקים במדינות זרות או מטבע זר בסכום של יותר מ-450 דולר. פרסום זה הוביל למה שכונה “משבר הדולרים” שבעקבותיו התפטר רבין מראשות הממשלה ב-7 באפריל ובכך סלל את דרכו של יריבו פרס אל הצמרת. ב-10 באפריל בישיבה דרמטית גם אם קצרה של מרכז המפלגה, נבחר בנוכחות ראש הממשלה יצחק רבין שר הביטחון שמעון פרס למועמד מפלגת העבודה לראשות הממשלה ולראשות הרשימה לכנסת. פרס נבחר ברוב גדול בהצבעה גלויה. נגדו הצביעו שמונה ו-18 חברים נמנעו. פרס היה המועמד היחיד ואת מועמדותו הציע זרמי בשם “הוועדה המסדרת”, שהמליצה עליו פה אחד. לאחר היבחרו נשא פרס דברים על המערכות הצפויות למפלגה בבחירות ולקראת המשא ומתן המדיני הצפוי ואף הביע צער על פרישתו של רבין בנסיבות שבהן פרש. איש לא הזיל דמעה מהתרגשות. כשנשאל כעבור ימים אחדים, אם הוא סבור כי רבין צריך להמשיך לכהן בתפקידו, ענה פרס, “צריך לנהוג, כמובן, בהתאם להוראות החוק. באופן אישי עלי להגיד שהייתי נזהר מאוד שלא להוסיף נימה אישית למצב הקונסטיטוציוני שנוצר”.⁸⁷ מעמדו של רבין היה עניין עדין שפרס לא שש לדבר עליו עם התקשורת. בריאיון שנתן ליואל מרקוס הוא ביקש שלא להרחיב בנושא, ורק ציין כי אם ירצה רבין להתמודד בעתיד על ראשות הממשלה, הרי שהוא “בעד דמוקרטיה במפלגה”.⁸⁸

מפלגות ואישים רבים נאבקו במערכת בחירות זו על עתידם הפוליטי והאישי. מלבד המאבק המדיני הרעיוני על אופייה של הממשלה הבאה, הייתה דרמה אישית רבה במערכת בחירות זו. “התעמולה המבקשת להיות שווה לכל נפש מערפלת לעתים את

הבעיות, מטשטשת את ההבדלים הרעיוניים ומעדיפה את הפרסונליזציה של הפוליטיקה. ההנחה היא כנראה שהאנשים חדלו להאמין בעקרונות ולפיכך הם מצפים למושעיים", כתב יהודה גוטהלף במאמר כמה ימים לפני הבחירות.⁸⁹ על כף המאזניים היו מוטלים גורלות רבים של תנועות ושל אישים כשמעל לכול ריחפה התהייה: האם תשמור מפלגת העבודה על מקומה המרכזי במדינה והאם יצליח שמעון פרס לשמר את ההגמוניה של תנועת העבודה ולהרכיב ממשלה לאחר הבחירות?

בחמשת הימים האחרונים לפני הבחירות החלה מורגשת התעוררות במטה הבחירות של המערך. בין 13 במאי ל-15 בו הופיע שמעון פרס בכחמישים אספות ואירועי בחירות שונים. אלפי מסבירים גויסו לפעולות הסברה והתקיימו קרוב ל-7,500 עצרות, כינוסים המוניים וחוגי בית.⁹⁰ ביום שלפני הבחירות יצא פרס לסיורי שטח. סיורי בחירות מסוג זה היו דבר חדש בפוליטיקה הישראלית ובעיתונות דווח שהוא מאמץ את "השיטה האמריקנית". אחר הצהריים נסע פרס ישירות משיבת הכנסת בירושלים אל רחוב דיזנגוף האופנתי בתל אביב, שם לחץ את ידי העוברים והשבים ובעלי העסקים. משם נסע פרס לשכונות עבר הירקון. בפחות משעתיים ביקר בשכונות נאות אפקה, מעוז אביב, הדר יוסף, רמת החיל ונווה שרת, ולחץ את ידי התושבים. בחלק מהמקומות זכה לקריאות עידוד, אולם שמע גם לא מעט קריאות בגנות מפלגתו. למוחרת, ב-17 במאי 1977, הלכה ישראל לקלפי ואל המהפך הפוליטי הראשון בתולדותיה. מפלגת העבודה נדחקה לאחר בחירות אלה אל ספסלי האופוזיציה.

סיכום

במאמר שפרסם אברהם וולפנזון בעיתון דבר במאי 1978, שנה לאחר הבחירות לכנסת התשיעית, הוא ציין כמה סיבות שלדעתו הביאו לקריסת ההגמוניה של מפלגת הפועלים בבחירות אלה. בין היתר ציין את מלחמת יום הכיפורים, "מחדל החינוך הרעיוני", אובדן הדרך האידיאולוגית וגילויי השחיתות. סעיף מיוחד, אם כי קצר, הקדיש למה שכינה "אבדן הסולידאריות בצמרת" וציין כי "משעה שאבדה הסולידאריות בצמרת גזרה על עצמה תנועת העבודה ירידה מתמדת מבחירות לבחירות".⁹¹ וולפנזון התכוון כמובן לסכסוכים הבין-אישיים שקרעו את המפלגה מבפנים, ובראשם הסכסוך בין יצחק רבין לשמעון פרס, שביסס את המחנאות במפלגה והזיק לתדמיתה הציבורית, עד כדי מיאוס. כשנה אחר כך כתב יצחק רבין בספרו האוטוביוגרפי כי המפלגה קצרה ב-17 במאי 1977 את "פרי הבאושים של החתרנות, הסכסוכים והפילוגים".⁹² גם שמעון פרס רמז לכך בנתחו את הסיבות למפלה. הוא ראה את המפלגה עצמה אשמה במפלתה ובמיוחד האשים את הפלגנות שבה. "דיברנו בקולות שונים ובטונים רבים", הסביר.⁹³ לידידו הסופר א"ב יהושע שלח פרס מכתב אישי וציין בו את "משחקי הכוח" המתנהלים עדיין במפלגה גם לאחר הבחירות, כאחת מהסיבות להפסד הבחירות.⁹⁴

עד כמה הייתה אחראית המנהיגות עצמה למפלה? האם היריבות התוך-מפלגתית וההתנגדויות לעומדים בצמרת המפלגה היו זרז למהפך הפוליטי? הסכסוכים הפנימיים כרסמו בגוף המפלגה ובסמכותו של העומד בראשה. דמותו של יצחק רבין כמנהיג שירש את כיסאותיהם של בן-גוריון, אשכול וגולדה נראתה חיורת והעימותים החוזרים ונשנים שהתקשורת שיקפה ובעצם כך יצרה דעת קהל, הזיקו לתדמית המפלגה כולה והזכירו לציבור את ההתנצחויות החריפות של ותיקי המפלגה בעשור הקודם. הציבור מאס בכך. נוסף על כך נגע השחיתות והסיאוב, שהציבור כולו, בהם גם חלק מתומכי המפלגה, ראה כסימפטום לשלטון ממושך מדי של מפלגה הגמונית. בכתבה עיתונאית שהתפרסמה בעיתון ידיעות אחרונות עשרה ימים לאחר הבחירות, ניתח העיתונאי יוסף שביט את הסיבות לכישלון בבחירות. הוא טען כי ההתמודדות הפנימית בין פרס לרבין “הוגדרה בזמנה על ידי שופרות מפלגת העבודה כהישג ראוי לשמו, כצעד בדרך לדמוקרטיזציה המלאה”, אולם בפועל טענו הפעילים שאיתם שוחח לצורך כתיבת מאמרו כי בסופו של דבר “הושגה מטרה הפוכה בדיוק”. יצחק בן אהרן, שהתראיין לכתבה זו, טען כי “לעיני הציבור נערכה התמודדות לא על תוכנית חברתית-רעיונית-פוליטית, אלא על יסודות אישיים טהורים – מי יפה יותר, מי נואם טוב יותר, מי מוצלח יותר”.⁹⁵ החוקר שמואל נח אייזנשטדט קבע כי לחילופי השלטון עקב הבחירות במאי 1977 הסברים רבים, רובם מתרכזים בשתי תופעות: זו האלקטורלית-פוליטית וזו הדמוגרפית. אולם נוסף על כך טען כי קו הסבר אחר, שכיח למדי, נוטה להדגיש את “הפרשיות והשערוריות למיניהן וכן את דמותה של מנהיגות ‘המערך’”.⁹⁶

העיתונות הכתובה שיקפה דרך קבע את המאבק בצמרת והמחלוקות המרות בין רבין ופרס תפסו לא אחת את הכותרות הראשיות בעיתונים, את עמודי הפרשנות וגם הסאטירה. התייחסות זו, שלווה לעיתים קרובות בעוקצנות ובסרקזם כלפי השניים, השפיעה על דעת הקהל, על ציבור הבוחרים, ובסופו של דבר באה לידי ביטוי בקלפי במאי 1977 במצטבר עם הסיבות הנוספות שהביאו בבחירות אלה לקריסתה של ההגמוניה של מפלגת הפועלים. פרס עצמו טען כי השפעתם של כלי התקשורת הפכה גדולה ומשמעותית כשקבע כי “בכל העולם הדמוקרטי עומדות ממשלות פרלמנטריות ונשיאותיות בהתמודדות מתמדת עם אמצעי התקשורת, החושפים כל קמט וממאסיים כל קוצר יד. אולי זה תפקידם, אבל הם פוגעים במשמעת העצמית”.⁹⁷

המאבק בין שני הפוליטיקאים רבין ופרס שיבש את חיי המפלגה גם בשנים שאחרי המפלה של שנת 1977. לאורך כל שנות השמונים וגם בראשית התשעים, כאשר נדמה היה כי השניים מפויסים, בשלים לעבודה משותפת וכי האיבה ביניהם פסה. ביולי 1983 פרסם פרס מאמר בנושא “הקווים האדומים” שייקבעו בין סוריה וישראל אחרי יציאת צה”ל מלבנון. המאמר גרר מאמר תגובה של רבין על הצעותיו של פרס המבטאות “אברן כיוון ודרך”. בעיתונות המפלגתית דווח כי ב”חוגי צמרת העבודה” קיימת תסיסה ודאגה מהתפתחות הוויכוח בין השניים, “העשויים להחליש את המפלגה והמערך” בהתמודדות

עם הליכוד.⁹⁸ "זה יגרור מאמר תגובה של שמעון פרס, כפי שהובטח לנו. חד-גדיא. ואתא שמעון ונשך ליצחק, הדיכה לשמעון", כתב באופן מבורח העיתונאי אריה כנרת בדבר והוסיף, ספק רציני ספק מלגלג, כי "האם שוב סיבוב חדש רביץ-פרס מחכה בשער למערך ולאודהדיו? האם כבר סולקו כל החשבוניות עם הליכוד, עם הממשלה ומדיניותה? האם הכל כבר בסדר בארץ, בירושלים, בחברון, ביו"ש, בעזה ובלבנון? האם כבר אפשר להתפנות ל'מלחמות היהודים' בבית, בתנועת העבודה?".⁹⁹

הערות

- 1 להרחבה, ראו: ערן אלדר, הדרך ל-77', קריסתה של הגמוניית מפלגת הפועלים, 1965-1977, תל אביב: עם עובד (ספריית אופקים), 2018 (להלן: אלדר, הדרך ל-77').
- 2 אורי דן, "השורשים העמוקים של הריב בצמרת", מעריב, 21.5.1976.
- 3 יומן בן-גוריון, 11.1.1963, ארכיון בן-גוריון.
- 4 מיכאל בר-זוהר, בן גוריון, כרך ג, תל אביב: זמורה ביתן, 1987, עמ' 1434.
- 5 בספרו האוטוביוגרפי כתב רבין: "לא ראיתי בשמעון פרס איש מתאים ביותר לכהן כשר הבטחון. הוא היה חסר כל נסיון צבאי ונסיגונו בענייני רכש לא היטה את הכף לזכותו. אולם הבחירה לא היתה בידי [...] נכנעתי בלב כבד ומסרתי את תיק הבטחון בידי פרס. עוד אצטער על כך". יצחק רבין, פנקס שירות, תל אביב: מעריב, 1979, כרך שני, עמ' 421 (להלן: רבין, פנקס שירות).
- 6 תוכנית מדינית שהגיש שר העבודה יגאל אלון לראש הממשלה לוי אשכול ביולי 1967. בתוכנית הציע שהשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים יחולקו בין ישראל ובין ישות אוטונומית בשליטת תושבי השטחים הפלסטינים או בקונפדרציה עם ממלכת ירדן. התוכנית מעולם לא התקבלה באופן רשמי.
- 7 גישה של משה דיין ושמעון פרס שמשמעותה הייתה השארת השטחים בשליטת ישראל ומתן זכויות אוטונומיות לפלסטינים.
- 8 דן סואן, שמאל, ימין: מחלומות חירות וצדק ללאומנות: סיפורה של החברה הישראלית, חיפה: פרדס, 2015, עמ' 324.
- 9 שם, עמ' 327.
- 10 רבין, פנקס שירות, כרך שני, עמ' 417.
- 11 שם, עמ' 534.
- 12 מיכאל בר-זוהר, שמעון פרס: הביוגרפיה המלאה, תל אביב: ידיעות ספרים, 2016, עמ' 418.
- 13 דברי יצחק רבין, ישיבת לשכת מפלגת העבודה, 12.8.1979, ארכיון מפלגת העבודה, תיק ב' 025-2-86 (להלן: אמ"ע).
- 14 דברי שמעון פרס, שם.
- 15 דברי משה ברעם, שם.
- 16 דברי אהרן ידלין, שם.
- 17 דברי משה שחל, שם.
- 18 שלמה גינוסר, "פוליטיקה ויצרים בסכסוכי צמרת", דבר, 21.5.1976.
- 19 שם.
- 20 שם.
- 21 מירון מרזיני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, תל אביב: משכל, 2008, עמ' 625.
- 22 מתי גולן, פרס, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1982, עמ' 195.
- 23 דברי חיים צדוק, ישיבת לשכת מפלגת העבודה, 12 באוגוסט 1979, אמ"ע, תיק ב' 025-2-86.

- 24 להרחבה בסכסוכים פוליטיים אלה, ראו: אלדר, הדרך ל-77', עמ' 23-76.
- 25 דן כספי ויחיאל לימור, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1949-1990, תל אביב: עם עובד, 1992, עמ' 134.
- 26 <http://main.knesset.gov.il/mk/elections/Pages/ElectionsResults8.aspx>
- 27 דברי אהרן ידלין, פרוטוקול ישיבת מרכז המפלגה, 31 בינואר 1974, אמ"ע, תיק 109-1974-2-23.
- 28 גולדה מאיר לזלמן שז"ר, ארכיון המדינה, תיק א-7030/8 (להלן: א"מ).
- 29 דניאל בלון, "שאלת האחריות הציבורית נותרה פתוחה", דבר, 4.4.1974.
- 30 השיטות לבחירת מנהיגי המפלגות עברו תהליך הדרגתי של דמוקרטיזציה. דוד בן-גוריון נחשב ל"מנהיג טבעי", משה שרה נבחר בבחירה לא פורמלית במוסדות המפלגה וכך גם לוי אשכול; גולדה מאיר זכתה לאשורר על ידי מרכז המפלגה. להרחבה בנושא ראו: יצחק גל-נור ודנה בלאנדר, המערכת הפוליטית בישראל, א, תל אביב: עם עובד, 2013, עמ' 513.
- 31 יגאל עילם, "המערך חייב להציע הנהגה חדשה", דבר, 14.4.1974.
- 32 דניאל בלון, "הברירה: מועמד מוסכם או פילוג", שם, 14.4.1974.
- 33 דוד לנדאו, אריק: חייו של אריאל שרון, אור יהודה: דביר, 2015, עמ' 117.
- 34 יצחק רבין, פנקס שירות, עמ' 418.
- 35 דברי אהרן ידלין, פרוטוקול ישיבת מרכז המפלגה, 22 באפריל 1974, אמ"ע, תיק 110-1974-2-23-23-23.
- 36 שם.
- 37 דברי מרדכי סורקיס, שם.
- 38 דברי יצחק בן אהרן, שם.
- 39 דברי מאיר זרמי, שם.
- 40 שם.
- 41 דברי ישראל גרנית, שם.
- 42 דברי עוזי ברעם, שם.
- 43 דברי פנחס ספיר, שם.
- 44 שם.
- 45 דברי יצחק נבון, שם.
- 46 אשר אריאן, פוליטיקה ומשטר בישראל, תל אביב: זמורה ביתן, 1990, עמ' 135.
- 47 דברי שמעון פרס, פרוטוקול ישיבת מרכז המפלגה, 22 באפריל 1974, אמ"ע, תיק 110-1974-2-23-23-23.
- 48 שם.
- 49 דברי יצחק רבין, שם.
- 50 דניאל בלון, "נצחונה של מפלגת העבודה", דבר, 23.4.1974.
- 51 אליהו אגרס, "החטיבות מתקרבת לקיצה – ראיון עם שמעון פרס", שם, 26.4.1974.
- 52 שם.
- 53 אבא אבן, פרקי חיים, תל אביב: ספריית מעריב, 1978, עמ' 562.
- 54 גולן, פרס, עמ' 170.
- 55 "קיסם, שר הבטחון מגייס את האבטלה", עמדה, 1.11.1975.
- 56 נחום ברנע, "פמליית רה"מ נסערת מפירסום ההתקפה על מערכת הבטחון", דבר, 1.2.1976.
- 57 דבר שמעון פרס, "רבותי העיתונות, גלי צה"ל", 3.2.1978, ארכיון גלי צה"ל.
- 58 "גבול הטעם הטוב, מכתבים למערכת", ידיעות אחרונות, 22.2.1976.
- 59 דניאל בלון, "האשראי של מפא"י", דבר, 26.3.1976.
- 60 "הדלפה" הוא מונח שגור בעגה העיתונאית שחל על ידיעה המתפרסמת ללא ציון מפורש של מקורה. ההדלפה היא מנגנון לא פורמלי להפצת מידע שיש בו עניין חדשותי, כאשר המפיץ אינו מוכן להיחשף ולקבל אחריות לתוכן הדברים. להרחבה, ראו: דינה גורן, תקשורת ומציאות: מושגי יסוד בתקשורת המונים, ירושלים: כתר, 1986, עמ' 207.

- 61 "דורש דיון בכנסת על הריב בין פרס ורביין", מעריב, 14.5.1976.
- 62 דניאל בלור, "לאן מובילה המתיחות בין רביין ופרס", דבר, 16.5.1976.
- 63 מ' שמריהו, "ראשי מפא"י דנים ב'חילופים' אם ימשך ריב רביין-פרס", מעריב, 18.5.1976.
- 64 מירית שם-אור, "הולכים מכות בגן", שם, 18.5.1976.
- 65 מ' שמריהו, "רביין ופרס החליטו להימנע מהתנצחות ובקורת פומבית", שם, 19.5.1976.
- 66 לוי יצחק הירושלמי, "תעודת זהות, בקשה", שם, 19.5.1976.
- 67 אריה אבני, "רביין ופרס קיימו פגישה פיוס ויצאו 'במצב רוח משופר'", ידיעות אחרונות, 19.5.1976.
- 68 דידי מנוסי, "מלחמות היהודים", שם, 19.5.1976.
- 69 יוסף חריף, "לא שיחת פיוס אלא שיחת הבהרה", מעריב, 21.5.1976.
- 70 ראובן סלם, "מכתבים למערכת, חיכוכי רביין-פרס פוגעים במפלגת העבודה", שם, 20.5.1976.
- 71 יעקב זכאי, שם.
- 72 רוברט סלייטר, יצחק רביין: ביוגרפיה, ירושלים: עידן, 1977, עמ' 268.
- 73 "רביין: אם ירצה פרס להתמודד על ראשות הממשלה – עליו להתפטר מתפקידו כשר", הארץ, 8.10.1976.
- 74 דניאל בלור, "האם ניתן למנוע את העימות רביין-פרס?", דבר, 15.10.1976.
- 75 ישעיהו בן פורת, "רביין-פרס: טענות מול טענות", ידיעות אחרונות, 15.10.1976.
- 76 אורי גורדון, "משבר המנהיגים והערכים", דבר, 18.11.1976.
- 77 החלטת מזכירות המשמרת הצעירה בנושא המצב במפלגה, מפלגת העבודה הישראלית – מחוז ירושלים, המשמרת הצעירה, א"מ, תיק ג-8-6755.
- 78 א' מש ליצחק רביין, 11.10.1976, א"מ, תיק ג-6775/8.
- 79 דניאל בלור, "האם יש סיכוי להצלת מפלגת העבודה", דבר, 26.11.1976.
- 80 זלמן יואלי, "הפסקת תעמולת ההתמודדות – תנאי למועמדות רביין ופרס", שם, 3.1.1977.
- 81 אהרון גבע, "רביין – מועמד המבטא קונצנזוס", שם, 2.2.1977.
- 82 ישראל קרגמן, "מבחנה המוסרי של 'העבודה'", שם, 6.2.1977.
- 83 אריה ארד, "רביין ניצח: נבחר מועמד 'העבודה' לראשות הממשלה", שם, 24.2.1977, אמ"ע, תיק: 120-1977-2.
- 84 "יומן מעריב, אחרי קרב לפני המערכה", מעריב, 24.2.1977.
- 85 "רביין: הישג – כן; הישג גדול – לא", דבר, 25.2.1977.
- 86 נפתלי זלינגר, "מכתבים למערכת, יבוטלו החטיבות לאלתר", שם, 6.3.1977.
- 87 "שמעון פרס בשיחה עם מערכת דבר", שם, 15.4.1977.
- 88 יואל מרקוס, "שיחה עם שמעון פרס: כך אנהג כראש הממשלה", הארץ, 15.4.1977.
- 89 יהודה גוטלהף, "עיקר וטפל במערכת הבחירות", דבר, 13.5.1977.
- 90 דורית גפן, "יומן בחירות 77", על המשמר, 13.5.1977.
- 91 אברהם וולפנון, "שבע סיבות ל'מהפך' (ב)", תנאים לתיקון השיגאות", דבר, 17.5.1978.
- 92 רביין, פנקס שירות, עמ' 564.
- 93 שמעון פרס, "אם נאבק – נתגבר", דבר, 27.5.1977.
- 94 שמעון פרס לא"ב יהושע, 10.12.1977, אמ"ע, תיק: 1196-1974-932-2.
- 95 יוסף שביט, "אנטומיה של כשלון", ידיעות אחרונות, 27.5.1977.
- 96 שמואל נח איינשטדט, "הרהורים על שינוי המפה הפוליטית", מולד, כרך ח, חוברת 39-40 (1980), עמ' 9.
- 97 אם נאבק – נתגבר", דבר, 27.5.1977.
- 98 אריה כנרתי ושלמה גינוסר, "החשש מחידוש ההתמודדות יועלה מחר בלשכת העבודה", שם, 13.7.1983.
- 99 אריה כנרתי, "רביין-פרס – סיבוב חדש?", שם, 14.7.1983.